

**“TOBUT” VA “MAYMUN YETAKLAGAN ODAM” HIKOYALARIDA
EKZISTENSIAL MAKON TALQINI
(Nazar Eshonqul nasri misolida)**

Safarova Fotima Ne’mtulla qizi,

Jizzax davlat pedagogika universiteti Filologiya fakulteti

Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrasida o‘qituvchisi

fotimanematullaevna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nazar Eshonqulning “Tobut” va “Maymun yetaklagan odam” hikoyalarida ekzistensial makon talqini tadqiq etiladi. Olib borilgan tadqiqotda ekzistensial falsafa (Xaydegger, Sartr, Kamyu) va zamonaviy narratologiya (Herman, Rajun) metodlari qollanilgan. “Tobut” hikoyasida makon olim ontologiyasi kontekstida, tuproq, tor joy va tananing ozaro munosabati sifatida talqin etiladi. “Maymun yetaklagan odam”da esa shahar makoni absurd mavjudlikning sahnasiga, maymun ramzi esa inson erkinligini izlashning metaforasiga aylanadi. Tahlil natijasida Eshonqulning ekzistensial makon talqini ozbekk nasrida yangi badiiy-falsafiy paradigmani shakllantirishi isbotlandi.

Kalit so‘zlar: ekzistensial makon, tobut, absurd, Nazar Eshonqul, ozbek hikoyachiligi, ontologiya, xronotop, badiiy makon, ekzistensializm, ruhiy kechinma.

Аннотация. В данной статье исследуется интерпретация экзистенциального пространства в рассказах Назара Эшонкула «Тобут» и «Человек, ведущий обезьяну». Исследование, проведённое в структуре IMRAD, основывается на методах экзистенциальной философии (Хайдеггер, Сартр, Камю) и современной нарратологии (Херман, Ражун). Доказано, что экзистенциальная интерпретация пространства у Эшонкула формирует новую художественно-философскую парадигму в узбекской прозе.

Ключевые слова: экзистенциальное пространство, гроб, абсурд, Назар Эшонкул, узбекская новеллистика, онтология, хронотоп, художественное пространство, экзистенциализм.

Annotation. This article investigates the interpretation of existential space in Nazar Eshonqul's short stories “The Coffin” and “The Man Leading a Monkey”. Conducted within an IMRAD framework, the study employs methods from existential philosophy (Heidegger, Sartre, Camus) and contemporary narratology (Herman, Rajun). In “The Coffin”, space is interpreted within the ontology of death as the interrelation of earth, enclosed place, and body. In “The Man Leading a Monkey,” urban space becomes the stage for absurd existence, while the monkey serves as a metaphor for the human search for freedom. The analysis demonstrates that Eshonqul's existential interpretation of space establishes a new artistic-philosophical paradigm in Uzbek prose.

Keywords: existential space, coffin, absurd, Nazar Eshonqul, Uzbek short story, ontology, chronotope, artistic space, existentialism, psychological experience.

Kirish. Nazar Eshonqulning ijodi XX asr oxiri – XXI asr boshi o‘zbek nasrida yangi sahifani ochdi. Uning hikoyalari an‘naviy realistik tasvirdan uzoqlashib, modernistik va postmodernistik uslubni o‘zlashtirib, inson mavjudligining chuqur qavatlarini tadqiq etadi [Qosimov.2008, 112]. Aynan uning “Tobut” va “Maymun yetaklagan odam” hikoyalari ekzistensial muammoning – mavjudlik, o‘lim, erkinlik va absurdning – badiiy makonda ifodalanishi nuqtai nazaridan o‘ziga xos hodisa sifatida ko‘zga tashlanadi.

“Tobut” hikoyasida makon bir vaqtning o‘zida ham jismoniy (tor va qorong‘u tobut), ham metafizik (o‘lim va mavjudlikning chegarasi) ma‘noni tashiydi. “Maymun yetaklagan odam”da esa shahar ko‘chalari absurd mavjudlikni tasvirlaydigan sahnaga

aylanadi, maymun esa inson erkinligi va qulligining ramziy muqobili sifatida ko‘rinadi. Bu ikki hikoyada Eshonqul o‘zbek hikoyachiligida ilgari ko‘rilmagan ekzistensial makon modelini yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqotning maqsadi – *"Tobut"* va *"Maymun yetaklagan odam"* hikoyalarda ekzistensial makon talqinining badiiy-falsafiy mohiyatini ochib berish, uning g‘oyaviy va struktural funksiyalarini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari: (1) ekzistensial makon nazariyasining asosiy metodologik tamoyillarini belgilash; (2) *"Tobut"* hikoyasida makonning o‘lim ontologiyasi bilan munosabatini tahlil qilish; (3) *"Maymun yetaklagan odam"*da shahar makonining absurd tuzilishini ko‘rsatish; (4) ikki hikoyada ekzistensial makon modellari o‘rtasidagi tipologik o‘xshashlik va farqlarni aniqlash.

Tadqiqot metodologiyasi. 1. *Ekzistensial-fenomenologik metod.* M. Xaydeggerning "mavjudlik" (Dasein), "o‘limga-mavjudlik" (Sein-zum-Tode) kategoriyalari [Heidegger.2006], J.-P. Sartrning "mavjudlik va yo‘qlik" (etre et neant) falsafasi [Sartre.2002] va A. Kamyuning absurd nazariyasi [Camus.2000] matn tahlilida asosiy metodologik asbob sifatida ishlatildi. 2. *Narratologik tahlil.* D. Hermannning narrativ makon nazariyasi [Herman.2002] va Rajunning topoanaliz metodi [Rajun.2005] asosida hikoyalardagi makon tuzilishi narrativ darajada o‘rganildi. 3. *Semiotik tahlil.* Yu. Lotmanning adabiy makon semiotikasi [Lotman.2004] va G. Bashlarning "Makonning she‘riyati" (La Poetique de l'espace) asaridan [Bachelard.2014] olingan "tor makon" va "uy" konsepsiyalari ramziy va metaforik qatlamlarni ochishda qo‘llanildi. 4. *Qiyosiy-tipologik metod.* Eshonqul hikoyalarini jahon ekzistensial nasri namunalari bilan taqqoslash orqali universal va milliy o‘ziga xos jihatlar belgilandi [Nazarov.2009, 78].

Tahlillar va natijalar. *"Tobut"* hikoyasi o‘zining syujeti bilan darhol o‘quvchini ekzistensial vaziyatga solib qo‘yadi: qahramon o‘zini tobut ichida sezadi va bu jismoniy holatdan turib o‘z mavjudligini qayta idrok eta boshlaydi. Bu to‘g‘ri ma'noda Xaydeggerning *"o‘limga-mavjudlik"* (Sein-zum-Tode) konsepsiyasining badiiy ifodasidir: inson o‘lim bilan yuzlashganda birinchi marta haqiqiy mavjudligini anglaydi [Heidegger.2006, 258]. Tobut makoni uchta semantik qatlamda ishlaydi: *jismoniy qatlam*, *psixologik qatlam* va *metafizik qatlam*. Jismoniy qatlamda tobut – tor, qorong‘u, harakatsiz joy; insonning hamma tomoni bilan to‘sib qo‘yilganini anglatadi. Psixologik qatlamda tor makon qahramon ong ostini ochib beradi: u yerda qo‘rquv, xotira va anglab bo‘lmaydigan narsalar paydo bo‘ladi. G. Bashlar bu haqda shunday yozadi: tor va yopiq makon odamni ko‘proq o‘ziga qaratadi, u "o‘z-o‘zining makoni"ga aylanadi [Bachelard.2014, 91]. Metafizik qatlamda tobut – yer va o‘lim, hayot va o‘lim o‘rtasidagi chegara. Hikoyada tuproq obrazi alohida o‘rin tutadi: yer mavjudlikning boshlang‘ich va oxirgi qatlami sifatida talqin etiladi. Bu tasvir o‘zbek tasavvuf she‘riyatidagi "xokisorlik" va "foniylilik" g‘oyalari [Hakimov.2003, 56] bilan ekzistensial falsafaning "yerlik" (Erdigkeit) tasavvurini uyg‘unlashtiradi. Diqqatga sazovor narsa shuki, *"Tobut"*da makon monolog

sifatida ham ishlaydi: qahramon gapirmaydi, atrofdagilar eshitmaydi, faqat ong va makon o'rtasidagi ichki dialog sodir bo'ladi. Bu narrativ tuzilish D. Hermannning "immersiv makon" (immersive space) konsepsiyasiga mos keladi: qahramon makonni idrok etmaydi, u makonning ichiga to'liq singib ketadi [Herman.2002, 118]. "Tobut"dagi ekzistensial makon modeli: **MAKON = OLIM ONTOLOGIYASI + ONG OSTINING SAHNASI + CHEGARA MAKONI**. Ushbu model o'zbek nasrida yangi va o'ziga xos hodisani tashkil etadi.

"Maymun yetaklagan odam"da shahar makoni va absurd

"Maymun yetaklagan odam" hikoyasida ekzistensial makon mutlaqo boshqacha – ochiq, ammo o'z-o'zicha to'sib qo'yuvchi tarzda paydo bo'ladi. Shahar ko'chalarida yurish Kamyu absurdining asosiy tavsifiga to'g'ri keladi: inson o'z muhiti bilan muloqot qila olmaydi, u unga begona bo'lib qoladi [Camus.2000, 15]. Shahar makoni hikoyada bir vaqtning o'zida ham *real*, ham *simvolik* tarzda qurilgan. Real qatlamda ko'chalar, odamlar, shovqin; simvolik qatlamda esa inson o'zini "begona" his qiladigan makon – bu Kamyuning "ajnabiylik" (etrangete) konsepsiyasining badiiy ifodasi [Camus.2000, 22]. Qahramonning shaharda maymun bilan yurishi o'ziga xos paradoks: odamlar orasida eng yaqin "hamroh" hayvon. Bu absurdning yaqqol ramzi. Maymun obrazi alohida tahlilni talab etadi. Maymun bir tomondan qahramonning "erkin" va "bog'liq" bo'lishi o'rtasidagi metafora: u zanjirda, lekin qahramon singari erkin yura olmaydi. Ikkinchi tomondan, maymun – insonning o'z tabiati va instinktlaridan uzilib ketganligini, ammo ularga zanjir bilan bog'liqligini anglatadi [Tursunov.2011, 89]. Bu Sartrning "*insonning mahkumlighi erkinlikka*" g'oyasining badiiy ifodasidir [Sartre.2002, 461]. Hikoyaning makoniy tuzilishida "ochiq-tor" paradoksi markaziy o'rin tutadi. Shahar katta va ochiq, ammo qahramon uchun u tobut singari tor: odamlar nigohilari, ijtimoiy normalar, his-tuyg'ularning anglanmasligi tomonidan to'silgan. Bu motiv Yu. Lotmaning "makoniy chegara" (prostranstvennaya granitsa) nazariyasi bilan izohlanadi [Lotman.2004, 176]. "Maymun yetaklagan odam"dagi ekzistensial makon modeli: **MAKON = ABSURDNING SAHNASI + BEGONALIKNING IFODASI + OCHIQ-TOR PARADOKSI**. Bu "Tobut"dagi yopiq-ontologik modeldan farqli ravishda ochiq-dramatik model hisoblanadi.

Ikki hikoyada ekzistensial makon tuzilishini asosiy mezzonlar bo'yicha qiyoslab ko'rish natijasida quyidagi umumiy va farqli jihatlar aniqlandi (1-jadval). Har ikki hikoyada ham ekzistensial makon inson mavjudligini chegaralaydi. Ammo "Tobut"da chegaralanish jismoniy-ontologik (o'lim va hayot chegarasi), "Maymun yetaklagan odam"da esa ijtimoiy-psixologik (begonalashish va tushunilmaslik chegarasi). Narrativ jihatdan ham farq katta: "Tobut"da ichki monolog va immersiv makon usuli qo'llansa, "Maymun yetaklagan odam"da tashqi kuzatuv va dramatik makon ifodalanadi. Bu ikki usul birgalikda Eshonqulning ekzistensial falsafiy tizimini tashkil etadi: **yopiqlik ham, ochiqlik ham – bir xil begonalashishning turli ko'rinishlaridir.**

Xulosa. Ushbu tadqiqot "Tobut" va "Maymun yetaklagan odam" hikoyalarida ekzistensial makon talqinini tizimli o'rganib, quyidagi xulosalarga keldi:

1. **"Tobut" hikoyasida ekzistensial makon** yopiq tobut makoni orqali inson va o'lim chegarasining ontologik tadqiqiga aylanadi. Xaydeggerning "o'limga-mavjudlik" konsepsiyasi bu yerda badiiy jihatdan mukammal ifodasini topadi. Tobut nafaqat o'lim joyi, balki inson o'z mavjudligini anglab yetadigan "haqiqat makoni"dir [Heidegger.2006, 261].

2. **"Maymun yetaklagan odam"da ekzistensial makon** ochiq shahar muhiti bo'lishiga qaramasdan, ichki torligi bilan ajralib turadi. Bu Kamyu absurdi va Sartr erkinlik dialektikasining o'zbek nasridagi o'ziga xos ifodasi. Maymun ramzi milliy folkloriy timsolning ekzistensial transformatsiyasiga yorqin misol.

3. **Ikki model qiyosiy tahlili** shuni ko'rsatadiki, Eshonqul ekzistensial makonni ifodalashda yagona usuldan emas, balki mazmunning o'ziga qarab turli badiiy modellardan foydalanadi. Bu uning nasriy uslubining moslashuvchanligi va falsafiy teranligining dalilidir.

4. **Eshonqulning ekzistensial makoni** jahon ekzistensial adabiyoti (Kafka, Sartr, Kamyu) bilan tipologik yaqinlikni namoyon etsa-da, milliy-madaniy o'ziga xosligini saqlab qoladi. Bu "parallel ekzistensializm" hodisasi o'zbek adabiyotshunosligida yangi tadqiqot yo'nalishini belgilaydi [Mirzayev.2015, 91].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Eshonqul N. Maymun yetaklagan odam: Hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2010. – 256 b.
2. Eshonqul N. Tobut // Yoshlik jurnali. – 2003. – №4. – B. 45–67.
3. Abdullayev U. Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 280 b.
4. Bachelard G. The Poetics of Space. Trans. M. Jolas. – New York: Penguin Books, 2014. – 288 p.
5. Bergson H. Time and Free Will. Trans. F.L. Pogson. – New York: Dover Publications, 2001. – 252 p.
6. Camus A. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Trans. J. O'Brien. – New York: Vintage Books, 2000. – 212 p.
7. Hakimov M. O'zbek she'riyatida ramz va timsol.–Toshkent:Fan, 2003.–198 b.
8. Heidegger M. Being and Time. Trans. J. Macquarrie, E. Robinson. – New York: Harper & Row, 2006. – 589 p.
9. Herman D. Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative. – Lincoln: University of Nebraska Press, 2002. – 468 p.
10. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 512 b.
11. Lotman Yu.M. Semiosfera. – Sankt-Peterburg: Iskustvo-SPb, 2004. – 704 s.